

Pathology of the Islamic Republic of Iran's Performance in the Cultural Sphere

Mohammad Reza Akhzarian Kashani

Faculty Member, University of Tehran, Tehran, Iran

Email: makashani@ut.ac.ir

Abstract

The Islamic Revolution of Iran represents a pivotal turning point in the country's contemporary history, one that not only transformed the political structure and power system but also brought about profound changes in the cultural, social, and value domains. Culture, as a core pillar of governance, plays a decisive role in shaping development policies and reproducing social capital. From UNESCO's perspective, cultural policy-making lies at the heart of sustainable development; therefore, assessing the effectiveness of cultural policies requires a systematic, evidence-based, and realistic approach. Within this framework, revisiting the cultural performance of the Islamic Republic of Iran over more than four decades since the Revolution is a strategic necessity for identifying institutional gaps, inefficiencies, and structural challenges within the cultural policy system. Employing a descriptive–analytical methodology and drawing on documentary and library-based data, this research explores the obstacles and shortcomings that have hindered the realization of the cultural objectives of the Islamic Revolution. The findings reveal that institutional fragmentation, weak systems for evaluating cultural performance, and the dominance of political considerations over cultural decision-making are among the most critical challenges limiting cultural dynamism and policy effectiveness. Adopting a reform-oriented perspective, this study seeks to provide a foundation for rethinking cultural governance models and transforming structural threats into constructive opportunities for advancement.

Keywords: Islamic Revolution of Iran, Cultural Governance, Cultural Policy-Making, Cultural Pathology, Sustainable Development, UNESCO, Institutional Analysis

Extended Abstract

Purpose

The Islamic Revolution of Iran represents a critical turning point in the country's contemporary history, fundamentally transforming political structures, power relations, and cultural, social, and value systems. Unlike purely political revolutions, the Islamic Revolution was intrinsically cultural and discursive, aiming at reconstructing identity, meaning, and social order based on Islamic values, independence, and social justice. This study seeks to critically assess the performance of cultural policymaking and cultural governance in the Islamic Republic of Iran since the 1979 Revolution, with the goal of diagnosing institutional gaps, inefficiencies, and structural challenges that have constrained the realization of the Revolution's cultural objectives.

Design/methodology/approach

The research adopts a theoretical–applied orientation using a descriptive–analytical approach. Data were collected through documentary analysis, library research, and systematic review of official policy documents, including national development plans, resolutions of the Supreme Council of the Cultural Revolution, and the Comprehensive Cultural Engineering Map of Iran. The analytical framework draws on an institutional–discursive perspective and applies Edgar Schein's three-level model of culture—basic assumptions, values and norms, and cultural artifacts—to examine the interactions between cultural meanings, institutional structures, and policy interventions.

Findings

The findings indicate that, despite Iran's rich ideological, civilizational, and symbolic foundations, cultural policymaking faces a set of interrelated challenges operating across multiple levels. At the discursive level, the coexistence of multiple and sometimes conflicting official narratives—including revolutionary, religious, national, and developmental discourses—has produced ambiguity in cultural objectives and policy priorities. Furthermore, the predominance of reactive approaches, often framed in terms of “cultural invasion” or “soft warfare,” has constrained the development of proactive, participatory, and generative cultural strategies. At the institutional level, overlapping mandates, the excessive proliferation of cultural organizations, and the absence of a unified coordination mechanism have resulted in fragmentation and policy incoherence, while the lack of comprehensive performance evaluation systems has reduced interventions to symbolic or declarative actions rather than evidence-based practices. From a managerial perspective, short-termism, frequent leadership changes, the politicization of cultural decision-making, and limited reliance on data-driven research have undermined institutional learning and the long-term sustainability of cultural programs. At the social level, widening gaps between official cultural policies and the lived experiences of society—particularly among younger generations shaped by digital, networked, and globalized environments—have weakened social trust, reduced cultural participation, and diminished the symbolic authority of formal institutions. Finally, in future-oriented terms, rapid technological transformations, including the expansion of virtual spaces and artificial intelligence, challenge traditional control-based governance models and

highlight the urgent need for adaptive, participatory, and enabling policy frameworks capable of responding to dynamic societal and technological changes.

Practical implications

The study highlights the necessity of a strategic transformation in cultural governance, moving away from state-centered, prescriptive models toward approaches that are society-based, network-oriented, and sensitive to future developments. This transformation entails redefining the role of the state from that of a direct cultural producer to a regulator and facilitator, streamlining institutional structures and clarifying organizational mandates to reduce fragmentation, and establishing data-driven performance evaluation systems to support evidence-based decision-making. Additionally, empowering intermediary actors and civil society organizations is essential to foster participation, innovation, and local ownership in cultural initiatives. Integrating an Iranian–Islamic cultural theory as a guiding framework for policymaking further ensures that governance reforms are contextually grounded and culturally coherent. Collectively, these measures are crucial not only for addressing existing challenges but also for transforming them into developmental opportunities, thereby advancing sustainable cultural development and supporting the long-term vision of an Islamic–Iranian civilization.

Social implications

Strengthening adaptive and participatory cultural governance can enhance social trust, civic engagement, and cultural legitimacy. By aligning state policies with societal experiences and supporting grassroots cultural participation, Iran can foster a more resilient and cohesive society capable of navigating generational, technological, and cultural transformations.

Originality/value

This research provides a systematic, evidence-based diagnosis of Iran's cultural governance pathology over four decades, highlighting the gap between normative ideals and institutional realities. By integrating institutional, discursive, managerial, social, and future-oriented perspectives, the study proposes a holistic reform-oriented model of cultural governance grounded in Iranian–Islamic identity. Its originality lies in moving beyond descriptive analyses toward a strategic, actionable framework for improving cultural policymaking, institutional design, and societal participation.

آسیب‌شناسی کارنامه جمهوری اسلامی ایران در حوزه فرهنگ

محمدرضا اخضریان کاشانی

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران، تهران، ایران

Email: makashani@ut.ac.ir

چکیده

انقلاب اسلامی ایران، نقطه عطفی در تاریخ تحولات معاصر کشور به شمار می‌آید که نه تنها ساختار سیاسی و نظام قدرت را دگرگون ساخت، بلکه در عرصه‌های فرهنگی، اجتماعی و ارزشی نیز تغییرات بنیادینی پدید آورد. فرهنگ، به‌عنوان یکی از ارکان اصلی حکمرانی، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌دهی به سیاست‌های توسعه و بازتولید سرمایه اجتماعی ایفا می‌کند. براساس رویکرد یونسکو، سیاست‌گذاری فرهنگی در مرکز فرایند توسعه پایدار کشورها قرار دارد؛ ازاین‌رو ارزیابی اثربخشی سیاست‌های فرهنگی مستلزم نگاهی نظام‌مند واقع‌بینانه و مبتنی بر داده‌های معتبر است. در این چهارچوب، بازخوانی کارنامه فرهنگی جمهوری اسلامی ایران طی بیش از چهار دهه پس از پیروزی انقلاب، ضرورتی راهبردی برای شناسایی شکاف‌ها، ناکارآمدی‌ها و چالش‌های ساختاری نظام سیاست‌گذاری فرهنگی به شمار می‌رود. پژوهش حاضر با رویکردی توصیفی و تحلیلی و بر پایه تحلیل داده‌های اسنادی و مطالعات کتابخانه‌ای، به واکاوی آسیب‌ها و موانع تحقق اهداف فرهنگی انقلاب اسلامی می‌پردازد. نتایج مطالعه بیانگر آن است که عدم انسجام نهادی، ضعف نظام ارزیابی عملکرد فرهنگی و غلبه نگاه سیاسی بر تصمیمات فرهنگی از مهم‌ترین چالش‌هایی است که پویایی فرهنگی و کارآمدی سیاست‌گذاری را با محدودیت مواجه ساخته است. این تحقیق تلاش دارد با نگاهی اصلاح‌گرایانه، زمینه‌ای برای بازاندیشی در الگوهای حکمرانی فرهنگی و تبدیل تهدیدها به فرصت‌های پیش‌برنده فراهم آورد.

کلیدواژه‌ها: انقلاب اسلامی ایران، حکمرانی فرهنگی، سیاست‌گذاری فرهنگی، آسیب‌شناسی فرهنگی، توسعه پایدار؛ یونسکو، تحلیل نهادی

مقدمه و بیان مسئله

مسئله فرهنگ در جمهوری اسلامی ایران، نه صرفاً یک حوزه بخشی و تخصصی، بلکه یک عرصه بنیادین و هویتی به شمار می‌آید که بر سیاست، اقتصاد، امنیت و حتی مناسبات بین‌الملل کشور تأثیرگذار بوده است. اهمیت فرهنگ در انقلاب اسلامی از آن روست که این انقلاب، خود خاستگاهی فرهنگی و ارزشی داشته و مبتنی بر تحول نرم‌افزاری و معنوی جامعه شکل گرفته است. به همین دلیل انتظار می‌رفت که نظام سیاسی برآمده از آن، جایگاهی راهبردی برای فرهنگ در ساخت قدرت و حکمرانی قائل شود. با این حال، بررسی‌های نظری و تجربی چهار دهه اخیر نشان می‌دهد که با وجود تصریح بر نقش فرهنگ در اسناد بالادستی، جایگاه عملی، اجرایی و نهادی فرهنگ همچنان با چالش‌ها و کاستی‌های متعدد مواجه است. به فرموده رهبر معظم انقلاب فرهنگ بین بخش‌های مختلف از همه از همه مظلوم‌تر و مغفول‌تر است.

هرچند مطالعات حوزه فرهنگ در جمهوری اسلامی ایران، به‌ویژه از دهه ۱۳۸۰ به بعد، با جهشی قابل توجه روبه‌رو شده و بیش از ۴۰ پژوهش متمرکز بر شاخص‌گذاری، سنجش، تحلیل و سیاست‌گذاری فرهنگی انجام شده است. این مطالعات عمدتاً در بستر تدوین برنامه‌های توسعه ملی و ارزیابی عملکرد فرهنگی دستگاه‌ها شکل گرفته‌اند.

از جمله آثار مهم در این زمینه می‌توان به این موارد اشاره کرد:

♦ حاجیانی (۱۴۰۰)، «رصد سازمان‌های فرهنگی ایران»

این اثر نخستین پژوهش نظام‌مند در تحلیل نهادی سازمان‌ها و نهادهای فرهنگی کشور محسوب می‌شود. حاجیانی ضمن سنخ‌شناسی تنوع نهادهای فرهنگ‌ساز، چهارچوبی برای رصد و پایش سیاست فرهنگی ارائه کرده و وضعیت کنونی فرهنگ کشور را با استفاده از شاخص‌های کیفی و کمی توصیف می‌کند. در پایان نیز راهبردهایی در راستای اجرای نقشه جامع مهندسی فرهنگی پیشنهاد شده است.

♦ اسکندری (۱۳۸۷)، «روش مطالعه سازمان‌های فرهنگ‌ساز»

وی سازمان‌های فرهنگ‌ساز را نهادهایی می‌داند که بر تولید، بازتولید و تحول فرهنگ تأثیر مستقیم دارند و می‌توانند در جهت تقویت یا تغییر فرهنگ مسلط جامعه عمل کنند. این پژوهش با تبیین نقش ساختارهای سازمانی در تولید معنا، بر ضرورت توانمندسازی نهادی و مفهومی حوزه فرهنگ تأکید دارد.

❖ شریف (۱۳۸۷)، «تحول فرهنگ در ایران پس از انقلاب اسلامی» این پژوهش ضمن بررسی چرایی و چگونگی دگرگونی‌های فرهنگی پس از انقلاب، فرهنگ را به‌عنوان میدان منازعه معانی و ارزش‌ها تحلیل کرده و بر نوعی گذار تاریخی در الگوهای هویتی و فرهنگی جامعه ایرانی اشاره دارد.

❖ کریمی (۱۳۹۰)، «تحلیل مقایسه‌ای فرهنگ سیاسی نخبگان ایران» کریمی نشان می‌دهد که فرهنگ سیاسی نخبگان، در شکل‌دهی به ساختار تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری فرهنگی نقش تعیین‌کننده دارد و فاصله بین فرهنگ رسمی و فرهنگ اجتماعی، یکی از چالش‌های مزمن حکمرانی فرهنگی در ایران است. برنامه‌ها و سیاست‌های فرهنگی نقش «نقشه راه» نظام حکمرانی فرهنگی را ایفا می‌کنند. با افزایش ارجاع مسائل اجتماعی، اقتصادی و حتی امنیتی به فرهنگ، نقش فرهنگ از عنصر تابع به عنصر تعیین‌کننده در ساختار حکمرانی ارتقا یافته است. همان‌گونه که نقش (۱۳۹۴) تأکید می‌کند، میزان موفقیت دولت‌ها در حل چالش‌های کلان همچون هویت، مشروعیت، همبستگی و سرمایه اجتماعی، تابعی از توان آن‌ها در مدیریت میدان فرهنگ است.

از سوی دیگر، سیاست فرهنگی در خلأ شکل نمی‌گیرد، بلکه متأثر از شرایط اجتماعی، ساختار قدرت، اقتصاد، جغرافیا و چهارچوب‌های ایدئولوژیک است (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۲). بنابراین سیاست فرهنگی، فعالیتی کاملاً سیاسی، دیالوگی و تعاملی است نه صرفاً فنی یا اداری.

افتخاری و باباخانی (۱۳۹۵) تأکید می‌کنند که جمهوری اسلامی یک انقلاب فرهنگی است و فرهنگ در آن نقش «محور تولید معنا و هویت جمعی» دارد. به دیگر سخن، عنصر فرهنگ در پیروزی انقلاب اسلامی و تداوم آن نقش انکارناپذیری داشته است و به‌عنوان عنصر محوری و مسلط در تمامی مناسبات و تحولات اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران عمل می‌کند (افتخاری و باباخانی، ۱۳۹۵: ۵۸). البته اهمیت فرهنگ در شکل‌گیری و تداوم روح انقلاب اسلامی، نتوانسته است جایگاه این مقوله را در عمل سبب شود. مقام معظم رهبری بارها هشدار داده‌اند که فرهنگ، مظلوم‌ترین عرصه در مدیریت کشور بوده است و عدم درک اهمیت فرهنگ، مانع بهره‌برداری از ظرفیت‌های تمدنی آن شده است.

بررسی عملکرد چهل ساله نظام و آسیب‌شناسی آن از جنبه‌های گوناگون ایجابی و سلبی کمک شایانی به حفظ و تداوم این نظام فرهنگ بنیاد از یک‌سو و بر ساخت

یک هویت مشترک تازه مبتنی بر شاخصه‌های انقلابی و اسلامی و ایرانی و مقدمه‌ای برای تمدن نوین اسلامی ایرانی خواهد بود. در پژوهش پیش‌رو به بررسی عملکرد فرهنگی جمهوری اسلامی می‌پردازیم و چالش‌ها و آسیب‌های پیش‌روی این عرصه سیاستی انقلاب را ترسیم می‌نماییم. برخی اندیشمندان، چند بحران کلان هویت، مشروعیت، مشارکت، همبستگی، نفوذ و کارآمدی را در کمین هر نظام سیاسی دانسته‌اند که در این میان نقش فرهنگ و مسائل فرهنگی در ایجاد و یا کاهش بیشتر بحران‌های ذکر شده غیرقابل انکار است.

نظام جمهوری اسلامی ایران نیز از یک‌سو داعیه‌های فرهنگی برجسته‌ای چون ایجاد تمدنی نوین داشته و از یک‌سو لازم است برای حفظ و تداوم کارآمدی خودش تلاش نماید که این مهم بدون توجه به شاخص‌ها و عملکردهای فرهنگی دچار آسیب‌های کلان‌تری خواهد شد.

۱. چهارچوب مفهومی

در این چهارچوب مفهومی، مفاهیم اصلی این پژوهش به قرار زیر است:

۱-۱. مفهوم فرهنگ

فرهنگ معادل واژه «culture» به مفهوم جامعه‌شناختی با رویکردهای گوناگون تاریخی، تشریحی، روان‌شناختی و ساختارشناسانه تعریف شده است (آشوری، ۱۳۸۶: ۱۵). براساس سنت مطالعات فرهنگی، فرهنگ نه یک مقوله تک‌لایه، بلکه نظامی چندبُعدی از معانی، ارزش‌ها، نمادها، هنجارها و الگوهای کنش است که زندگی فردی و جمعی را شکل می‌دهد. تعاریف کلاسیک فرهنگ، از تایلور تا اسپنسر، بر میراث اجتماعی و یادگیری جمعی تأکید دارند، درحالی‌که رویکردهای متأخرتر مانند کلیفورد گیرتز، فرهنگ را «نظام معنا ساز» می‌دانند؛ نظامی که به رفتارها، روابط و ساختارها معنا می‌بخشد (Geertz, 1973)؛ (نقیب‌زاده، ۱۳۸۹).

پارخ (Parekh, 2000) نیز فرهنگ را «قالب ادراکی مشترک» می‌داند که افراد از طریق آن جهان را تفسیر و هویت خود را بر ساخت می‌کنند. در نتیجه، فرهنگ نه صرفاً آداب و رسوم یا هنر، بلکه افق معنایی مشترک جامعه است.

۱-۲. دو رویکرد به فرهنگ: جزءنگر و فراگیر

با توجه به تعدد و ابهام زیاد تعاریف مفهوم فرهنگ، دو رویکرد کلان فرهنگی را توضیح می‌دهیم و تناسب گفتمان‌های سیاست‌گذاری فرهنگی با آن‌ها را بیان می‌نماییم.

به‌طور کلی مجموعه‌ای از علایق (گرایش)، آگاهی‌ها (دانش) و رفتارهای جمعی به‌عنوان تعریف فرهنگ بیان می‌شود؛ اما مهم‌تر از تعریف فرهنگ، توجه به رویکردی است که در تعریف فرهنگ وجود دارد و مبنای مباحث بعدی خواهد بود.

در میان رویکردهای گوناگونی که در میان دانشمندان رشته‌های مختلف به فرهنگ شده است، دو رویکرد ملاک بحث ما هستند. رویکرد جزء نگر به فرهنگ و رویکرد فراگیر به فرهنگ. در نگرش جزء نگر، فرهنگ و مسائل و موضوعات آن جدای از مسائل و موضوعات حوزه‌های سیاست و اقتصاد جامعه بوده و هم عرض هم قرار می‌گیرند. پژوهش حاضر بر رویکرد فراگیر به فرهنگ استوار است؛ زیرا انقلاب اسلامی از ابتدا پروژه‌ای فرهنگی - معنایی بوده است نه صرفاً سیاسی.

۱-۳. سیاست فرهنگی و سیاست‌گذاری فرهنگی

یک فرهنگ‌شناس ممکن است سیاست فرهنگی را مجموعه پیچیده‌ای از فعالیت‌های گوناگون بداند که به‌گونه‌ای ارگانیک و نظام‌مند و در یک ساختار پیچیده با هم در ارتباط هستند (پهلوان، ۱۳۸۲: ۲۸۷)؛ اما از دیدگاه علم سیاست‌گذاری، سیاست فرهنگی مقوله‌ای است دارای اهمیت راهبردی که بر کلیه زمینه‌های توسعه پایدار تأثیر می‌گذارد و درواقع بخش اساسی هر نوع سیاست‌گذاری برای توسعه پایدار است (اشترینان، ۱۳۸۱: ۱۰).

سیاست فرهنگی عبارت است از: «سازمان‌دهی هدایت‌شده منابع، جهت‌دهی به فعالیت‌ها و تنظیم روابط نهادی به‌منظور شکل‌دهی و هدایت فرهنگ در راستای اهداف جامعه» (اشترینان، ۱۳۸۱؛ اجالی، ۱۳۷۹)

به بیان دیگر، سیاست فرهنگی فراگردی راهبردی است که چهار ساحت اصلی فرهنگ یعنی «میراث»، «هویت»، «مشارکت فرهنگی» و «تولید فرهنگی» را مدیریت می‌کند (UNESCO, 1982).

نکته کلیدی این است که سیاست فرهنگی لزوم بازپیوند میان گذشته فرهنگی، نیازهای اکنون و چشم‌انداز آینده را ایجاد می‌کند. این ویژگی، تفاوت سیاست فرهنگی را با برنامه‌ریزی‌های کوتاه‌مدت اداری مشخص می‌سازد.

۱-۴. الگوی نظری مورد استفاده در پژوهش

در این پژوهش، فرهنگ بر اساس مدل سه‌سطحی شاین (Schein, 1985) تحلیل می‌شود. براساس الگوی شاین، فرهنگ بر سه سطح شکل می‌گیرد: سطح باورها و مفروضات، سطح هنجارها و ارزش‌ها و سطح مصنوعات. سطحی از فرهنگ که امکان

سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی دارد، سطح مصنوعات است. از تغییر و ایجاد تحول یا خلق هر مصنوع و به‌طور کلی مدیریت این سطح، می‌توان سطوح دیگر را مدیریت کرد. همچنان که با تغییر در مصنوعات، مردم تغییر در باورها و ارزش‌ها را احساس می‌کنند؛ چرا که در ذهن جمعی خویش، مصنوعات را به باورها و ارزش‌ها متصل ساخته‌اند.

مدل سه‌سطحی شاین		
قابلیت سیاست‌گذاری	ماهیت	سطح
دیرهنجار / غیرمستقیم	عمیق و ناخودآگاه	باورها و مفروضات بنیادین
قابل هدایت فرهنگی	هویتی و اجتماعی	ارزش‌ها و هنجارها
بستر مداخله سیاستی	قابل مشاهده و اجرایی	مصنوعات و نمادهای فرهنگی

سیاست فرهنگی مؤثر، باید از سطح مصنوعات به‌سوی ارزش‌ها و سپس مفروضات حرکت کند. کمیسیون جهانی فرهنگ و توسعه نیز با تأکید بر سیاست فرهنگی وجهی از آن را با تمرکز بر تنوع و کثرت‌گرایی فرهنگی مورد توجه قرار می‌دهد: «سیاست فرهنگی برمبنای نقش اساسی فرهنگ در توسعه به معنای استفاده بیشتر از فرصت‌های کثرت‌گرایی است» (پرز دکوئیار، ۱۳۷۷: ۲۶۲) با توجه به این ابعاد شاید در جمع‌بندی بتوان به این نتیجه رسید که سیاست فرهنگی عبارت است از همگرا ساختن اقدام‌های جمعی با هدف تحقق اهداف معین و برنامه‌ریزی به‌منظور استفاده از منابع. از سویی دیگر، سیاست فرهنگی را می‌توان در پیوستاری چهار مرحله‌ای تبیین کرد؛ پیوستاری که از نظری‌ترین تا بنیادی‌ترین سطح تا عملیاتی‌ترین و اجرایی‌ترین سطح، فراگرد سیاست فرهنگی را در برمی‌گیرد و عبارت است از: ۱. نظریه‌پردازی فرهنگی؛ ۲. سیاست‌گذاری فرهنگی؛ ۳. برنامه‌ریزی فرهنگی و ۴. مدیریت فرهنگی (صالحی امیری و دیگران، ۱۳۸۹: ۸).

۲. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نوع نظری-کاربردی است و با هدف تبیین، تحلیل و آسیب‌شناسی کارنامه سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در چهار دهه اخیر انجام شده است. روش به‌کاررفته در این مطالعه، توصیفی-تحلیلی است؛ بدین معنا که ابتدا داده‌های نظری، اسنادی و تاریخی مرتبط با سیاست‌های فرهنگی از طریق مطالعه

کتابخانه‌ای و تحلیل اسناد رسمی از جمله برنامه‌های توسعه، نقشه مهندسی فرهنگی، مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی و گزارش‌های ارزیابی و نیز منابع علمی منتشرشده جمع‌آوری گردیده، سپس با استفاده از رویکرد «تحلیل محتوای جهت‌دار»^۱، شاخص‌ها، الگوها و موانع حکمرانی فرهنگی استخراج و تحلیل شده است. از آنجا که بررسی اثرگذاری سیاست فرهنگی نیازمند شناخت زمینه‌های اجتماعی و نهادی است، در این پژوهش از منطق تحلیل نهادی-گفتمانی بهره گرفته شده تا نشان دهد چگونه ساختارهای فرهنگی، ارزش‌ها، هویت‌ها و شبکه‌های سازمانی، بر سیاست‌گذاری فرهنگی تأثیر متقابل دارند.

بر این اساس، پژوهش حاضر علاوه بر تحلیل کارنامه فرهنگی، راهکارهای سیاستی پیشنهادی متناسب با چالش‌های شناسایی‌شده ارائه می‌کند. این راهکارها از جنس «سیاست پیشنهادی»^۲ بوده و ناظر بر اصلاح حکمرانی فرهنگی، بازآرایی نهادی و بازتعریف نسبت فرهنگ و دولت در جمهوری اسلامی است.

۳. سیاست‌گذاری فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران (سیر تاریخی و

تحلیلی)

سیاست‌گذاری فرهنگی در ایران در امتداد تحولات تاریخی دولت‌سازی و شکل‌گیری نهادهای مدرن سیاسی و اجتماعی قابل تحلیل است. نقطه عزیمت این روند، از دوران قاجار و به‌ویژه تأسیس بلدیة در عصر ناصرالدین‌شاه آغاز شد؛ جایی که «نظم اجتماعی» و «نظارت بر رفتار جمعی» ذیل وظایف مستقیم حکومت تعریف شد (مقتدایی و ازغندی، ۱۳۹۵). این مرحله را می‌توان «دوران جنینی سیاست‌گذاری فرهنگی در ایران» نامید. پس از آن، در جریان دولت‌سازی آمرانه رضاشاه، مداخله در فرهنگ به صورت صریح، سازمان‌یافته و مبتنی بر ایدئولوژی «ملت‌سازی از بالا» تداوم یافت. در این دوره، پروژه‌هایی مانند تجددخواهی تحمیلی، یکسان‌سازی فرهنگی، تقلیل هویت دینی در عرصه عمومی و ترویج سبک زندگی دولت‌محور، شاکله گفتمان فرهنگی رسمی را تشکیل می‌دهند.

در دوره پهلوی اول و سپس پهلوی دوم، هرچند سیاست فرهنگی به صورت یکپارچه و مدون وجود نداشت، اما ایدئولوژی رسمی تجددگرایی و غرب‌گرایی نقش یک چهارچوب راهنمای نانوشته را ایفا می‌کرد. این روند در سال ۱۳۴۷ با تصویب

1. Directed Content Analysis
2. Policy Implications

نخستین سند سیاست فرهنگی کشور در شورای فرهنگ و هنر وارد فاز رسمی و مدون شد (صالحی امیری و عظیمی، ۱۳۸۷). در این سند، چهار اصل بنیادین تعیین گردید: الف. فرهنگ برای همه؛

ب. توجه به میراث فرهنگی؛

ج. حمایت از خلاقیت هنری؛

د. شناساندن فرهنگ ایران در سطح جهانی (شکیبا نیا، ۱۳۸۵)

۳-۱. دوران پس از پیروزی انقلاب اسلامی (۱۳۵۷ تاکنون)

پیروزی انقلاب اسلامی، نقطه گسست مهمی در فهم سیاست فرهنگی بود. در این نقطه، فرهنگ نه ابزار اداره جامعه، بلکه بنیاد شکل‌دهنده مشروعیت و هویت نظم سیاسی تلقی شد. دولت برآمده از انقلاب، دولت ایدئولوژیک به شمار می‌رود؛ بدین معنا که فرهنگ چهارچوب‌ساز، بر ساخت‌گر و جهت‌دهنده به سیاست و اقتصاد تلقی شد (ذکایی و شفیعی، ۱۳۸۹).

با این حال، سیاست‌گذاری فرهنگی پس از انقلاب دو دوره متمایز را طی کرده است:

الف) دوره نخست: دوران انقلاب و جنگ (۱۳۵۷-۱۳۶۸)

ویژگی‌های این دوره عبارت‌اند از:

- ❖ غلبه رویکرد ارزشی و انقلابی بر سیاست‌گذاری؛
 - ❖ فقدان سند جامع و مکتوب؛
 - ❖ اتکا به رهنمودهای امام خمینی^(ع)، قانون اساسی و اقتضانات انقلابی؛
 - ❖ تأسیس نهادهای جدید فرهنگی مانند جهاد دانشگاهی، سپاه در حوزه فرهنگ عمومی، حوزه هنری و سازمان تبلیغات اسلامی.
- در این دوره، فرهنگ بیشتر به‌مثابه سنگر مقاومت هویتی و معنایی در برابر تهدیدات داخلی و خارجی فهم می‌شد و نه یک «نظام مدیریت فرهنگی برنامه‌محور»

ب) دوره دوم: دوران بازسازی و تثبیت نظام (۱۳۶۸ تاکنون)

با پایان جنگ و آغاز دوران بازسازی، سیاست‌گذاری فرهنگی وارد فاز نهادینه‌سازی و برنامه‌ریزی توسعه‌ای شد. مهم‌ترین محرک‌های این تحول عبارت بودند از:

- ❖ پدیدار شدن جهانی‌شدن و گسترش تکنولوژی‌های ارتباطی؛
- ❖ افزایش تکثر هویتی و امکان هویت‌یابی‌های نوین؛
- ❖ ضرورت نوسازی ساختارهای حکمرانی فرهنگی.

از این دوره به بعد، فرهنگ در قالب برنامه‌های پنج‌ساله توسعه و سپس اسناد فرادست (خصوصاً نقشه مهندسی فرهنگی کشور) جایگاه رسمی پیدا کرد.

۳-۲. تحلیل برنامه‌های توسعه فرهنگی

برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، از سال ۱۳۶۸ تاکنون، اصلی‌ترین اسناد بالادستی کشور برای تعیین مسیر حرکت دولت در عرصه‌های مختلف بوده‌اند. در این میان، «سیاست‌گذاری فرهنگی» به‌عنوان یکی از ارکان بنیادین توسعه ملی، همواره نقشی تعیین‌کننده در جهت‌دهی به ارزش‌ها، هویت، سبک زندگی و تعاملات اجتماعی داشته است.

با آغاز برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)، کشور در مرحله بازسازی پس از جنگ تحمیلی قرار داشت و تمرکز عمده سیاست‌ها بر بازسازی زیرساخت‌ها و رشد اقتصادی بود؛ از این‌رو، حوزه فرهنگ در حاشیه قرار گرفت و تنها در چند تبصره به آن اشاره‌ای کلی شد. با این حال، از برنامه دوم به بعد، فرهنگ به تدریج از جایگاه حاشیه‌ای خارج و به‌عنوان یکی از محورهای اصلی توسعه مورد توجه قرار گرفت.

از این دوره به بعد، می‌توان روندی تکاملی در سیاست‌گذاری فرهنگی کشور مشاهده کرد؛ به‌گونه‌ای که از توجه حداقلی در برنامه اول به تدوین ساختارهای مفهومی، نهادی و اجرایی در برنامه‌های سوم تا پنجم و در نهایت تلفیق سیاست‌های فرهنگی با گفتمان اعتدال و تعامل بین‌المللی در برنامه ششم رسیده‌ایم. هرچند در هر دوره ضعف‌ها و کاستی‌هایی همچون فقدان راهبرد مشخص، تکرار اهداف کلی و پراکندگی نهادی مشهود است، اما نمی‌توان از تلاش برای نهادینه‌سازی فرهنگ ایرانی-اسلامی و پیوند آن با اقتصاد، آموزش، رسانه و فناوری غافل شد.

به‌طور کلی، بررسی این شش برنامه نشان می‌دهد که سیاست‌گذاری فرهنگی در ایران از مرحله بازسازی و تثبیت به مرحله هویت‌سازی و همگرایی گفتمانی رسیده است؛ هرچند هنوز نیازمند انسجام نظری، شفافیت نهادی و برنامه‌ریزی عملیاتی منسجم‌تری است.

برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، از سال ۱۳۶۸ تاکنون		
نقد کلیدی	رویکرد غالب	برنامه توسعه
فقدان راهبرد فرهنگی مشخص	اولویت‌بازسازی کشور؛ توجه حداقلی و عملیاتی به فرهنگ	برنامه اول (۱۳۶۸-۱۳۷۲)
تأکید گفتمانی بدون طراحی ابزارهای اجرایی	توجه به هویت اسلامی، تبلیغ دین، مبارزه با تهاجم فرهنگی	برنامه دوم (۱۳۷۴-۱۳۷۸)
ضعف در استقرار نظام ارزیابی پایدار	تلاش برای ساماندهی و سنجش فرهنگ (ماده ۱۶۲)	برنامه سوم (۱۳۷۹-۱۳۸۳)
نگاه بخشی و عدم انسجام نهادی	طرح اقتصاد فرهنگ و صیانت از هویت اسلامی- ایرانی	برنامه چهارم (۱۳۸۴-۱۳۸۸)
فاصله میان سیاست‌گذاری و اجرا	محوریت «فرهنگ اسلامی- ایرانی» و تصویب نقشه مهندسی فرهنگی	برنامه پنجم (۱۳۹۰-۱۳۹۴)
تداخل نهادی و عدم تعیین اولویت‌های عملیاتی	تمرکز بر سبک زندگی، فضای مجازی و هویت ملی- اسلامی	برنامه ششم (۱۳۹۶-۱۴۰۰)

سیاست‌گذاری فرهنگی از مرحله واکنشی، ارزشی و انقلابی به سمت مرحله نهادمند، برنامه‌محور و اسنادی حرکت کرده است؛ اما هنوز با چالش‌هایی چون تعدد نهادهای تصمیم‌گیر، فقدان نظام ارزیابی، موازی‌کاری و گسست میان سیاست و اجرا مواجه است.

۳-۳. سیاست‌گذاری فرهنگی پیش از انقلاب اسلامی

مداخله دولت در عرصه فرهنگ در ایران، ریشه در دوره قاجار دارد. ایجاد بلدیة در دوره ناصرالدین‌شاه را می‌توان نخستین تلاش سازمان‌یافته دولت برای نظم‌بخشی به رفتارهای اجتماعی و کنترل نمادین فضای عمومی دانست؛ تلاشی که مبتنی بر شکل‌گیری مفهوم «امنیت اجتماعی» به‌عنوان وظیفه حاکمیتی بود (مقتدایی و ازغندی، ۱۳۹۵)؛ اما نقطه عطف جدی در تاریخ مداخله دولت در فرهنگ، ظهور دولت مدرن در دوره رضاشاه است. این دوره شاهد شکل‌گیری سیاست‌گذاری فرهنگی به‌مثابه ابزاری برای ملت‌سازی، سکولاریزاسیون فرهنگی و یکسان‌سازی هویتی بود. سیاست‌گذاری فرهنگی در این زمان، ماهیتی اقتدارگرایانه و از بالا به پایین داشت و بر اصولی چون

ایجاد «هویت ملی نو»، غرب‌گرایی و حذف عناصر سنتی فرهنگ دینی استوار بود (صالحی امیری و عظیمی، ۱۳۸۷).

در دوره پهلوی دوم، برای نخستین بار متن رسمی «سیاست فرهنگی» در سال ۱۳۴۷ توسط شورای فرهنگ و هنر تدوین شد که چهار اصل راهبردی آن عبارت بود از (شکیبانی، ۱۳۸۵):

۱. فرهنگ برای همه؛
۲. توجه به میراث فرهنگی؛
۳. توسعه خلاقیت‌های فکری و هنری؛
۴. معرفی فرهنگ ایران به جهان و تبادل فرهنگی.

این سیاست‌ها هر چند مدون بودند، اما گفتمان حاکم (تجدد آمرانه و غرب‌گرایانه) مانع از مشارکت اجتماعی و ریشه‌یابی فرهنگی آن‌ها می‌شد. از همین‌رو، سیاست‌گذاری فرهنگی پیش از انقلاب را می‌توان پیوسته در محتوا، اما گسسته از جامعه دانست.

۳-۴. سیاست‌گذاری فرهنگی پس از انقلاب اسلامی

الف. دوره نخست: ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۸، تثبیت هویت و صیانت فرهنگی
انقلاب اسلامی با ماهیت گفتمانی و فرهنگی خود، فرهنگ را نه بخشی از حیات اجتماعی، بلکه زیرساخت اصلی سیاست، هویت و مشروعیت نظام تعریف کرد (ذکایی و شفیع، ۱۳۸۹). این دوره با شرایط انقلابی و جنگ تحمیلی، نیاز به نوسازی هویتی و ارزشی همراه بود. از این‌رو سیاست‌گذاری فرهنگی این دوره غیرمدون، اما جهت‌دار بود و بر مبنای رهنمودهای امام خمینی^(ع) اصول قانون اساسی و نهادهای انقلابی نوظهور پیش می‌رفت. تمرکز اصلی این دوره بر صیانت ارزشی، پاک‌سازی ساختارهای فرهنگی رژیم پیشین و ساماندهی رسانه‌ها و نهادهای تربیتی بود.

ب. دوره دوم: ۱۳۶۸ تاکنون، نهادسازی و برنامه‌ریزی فرهنگی
با پایان جنگ و ورود ایران به شرایط دولت‌سازی و بازسازی، سیاست‌گذاری فرهنگی وارد مرحله برنامه‌ریزی رسمی و نهادمند شد. این دوره با جهانی‌شدن فرهنگ، انقلاب ارتباطات، تقویت هویت‌های محلی و تغییر الگوهای مشارکت اجتماعی همراه بود (کاشی، ۱۳۷۹). از این زمان، سیاست فرهنگی وارد چهارچوب برنامه‌های توسعه پنج‌ساله شد.

فرهنگ در برنامه‌های توسعه از ۱۳۶۸ تاکنون		
برنامه	جهت‌گیری فرهنگی	ارزیابی تحلیلی
برنامه اول (۱۳۷۲-۱۳۶۸)	بازسازی و ساماندهی نهادی	فرهنگ حاشیه‌ای؛ توجه محدود به ادغام نهادهای فرهنگی
برنامه دوم (۱۳۷۸-۱۳۷۴)	هویت‌سازی دینی و مقابله با تهاجم فرهنگی	عدم تدوین راهبرد جامع؛ اقدامات دفاعی- واکنشی
برنامه سوم (۱۳۸۳-۱۳۷۹)	شناسایی تحولات فرهنگی و رصد فرهنگی	نخستین تلاش برای رصد سنجش فرهنگ و نظام ارزیابی
برنامه چهارم (۱۳۸۸-۱۳۸۴)	پیوند فرهنگ و توسعه؛ اقتصاد فرهنگ	جامع‌تر از دوره‌های قبل؛ اما با چالش اجرایی شدن
برنامه پنجم (۱۳۹۴-۱۳۹۰)	تحقق فرهنگ اسلامی- ایرانی؛ پیوست فرهنگی	تأکید راهبردی اما شکاف بین سیاست و عمل باقی ماند
برنامه ششم (۱۴۰۰-۱۳۹۶)	سبک زندگی اسلامی- ایرانی و حضور در فضای مجازی	رویکرد هویتی قوی اما فقدان ابزارهای حکمرانی هوشمند

نتیجه کلی این است که از برنامه دوم به بعد، فرهنگ در سطح هدف مطرح شد، اما نه در سطح ابزار و سازوکار اجرایی. بنابراین شکاف میان سیاست فرهنگی و حکمرانی فرهنگی همچنان برقرار مانده است.

۴. چالش‌ها و آسیب‌های حکمرانی فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران

حکمرانی فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران در چهار دهه گذشته، در عین برخورداری از پشتوانه معرفتی- تمدنی و دارا بودن ظرفیت‌های ایدئولوژیک و نهادی، با مجموعه‌ای از چالش‌های ساختاری و کارکردی مواجه بوده است. این چالش‌ها را می‌توان در پنج سطح گفتمانی، نهادی، مدیریتی، اجتماعی و آینده‌پژوهانه دسته‌بندی و تحلیل کرد.

۴-۱. چالش‌های گفتمانی

چالش‌های گفتمانی هنگامی پدیدار می‌شوند که میان گفتمان رسمی فرهنگی و واقعیت‌های زیست جهان اجتماعی فاصله‌ای معنادار ایجاد شود. در جمهوری اسلامی این چالش‌ها در سه سطح دیده می‌شود:

۱. تعدد و هم‌پوشانی گفتمان‌های فرهنگی رسمی پس از انقلاب، گفتمان‌های «فرهنگ انقلابی»، «فرهنگ دینی»، «فرهنگ ملی»، «نوگرایی بومی»، «عدالت‌فرهنگی» و «ایران فرهنگی» بدون ایجاد یک نظام اولویت‌بندی روشن در کنار هم قرار گرفته‌اند. این هم‌نشینی بدون حل تعارضات، موجب ابهام در مقصد فرهنگی نظام شده است. این وضعیت به تعبیر کاشی (۱۳۹۱) «کثرت بدون انسجام» است.

۲. غلبه رویکرد واکنشی و تدافعی در سیاست فرهنگی تهدیدهایی مانند «تهاجم فرهنگی»، «جنگ نرم»، «نفوذ»، «سبک زندگی غربی» اغلب به جای آنکه به صورت فرصت برای بازخوانی هویت فرهنگی دیده شوند، موجب شکل‌گیری سیاست‌های بازدارنده و سلبی شده‌اند. کنش فرهنگی بیشتر به صورت سلبی تا ایجابی بروز یافته است.

۳. فاصله ارزش‌ها و رفتارهای فرهنگی نسل‌های جدید نسل‌های دهه‌های ۷۰، ۸۰ و ۹۰ در بستر زیست‌جهان شبکه‌ای، فردیت‌یافته و جهانی‌شده شکل گرفته‌اند. در نتیجه، چهارچوب‌های فرهنگی رسمی با منطبق فرهنگی نسلی فاصله یافته است. گفتمان رسمی اغلب نسل‌محور و آینده‌محور نیست.

۲-۴. چالش‌های نهادی

نظام فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در دهه‌های اخیر با یکی از عمیق‌ترین چالش‌های ساختاری خود، یعنی موازی‌کاری نهادی و عدم انسجام در سیاست‌گذاری فرهنگی روبه‌رو بوده است. تکثر حدود ۹۰ نهاد دارای مأموریت فرهنگی بدون وجود تقسیم کار ملی روشن، نبود سیاست واحد و قانون جامع مدیریت فرهنگی و تعارض میان نهادهای ایدئولوژیک سیاست‌گذار مانند شورای عالی انقلاب فرهنگی با دستگاه‌های اجرایی چون وزارتخانه‌ها، موجب شده است تا فرهنگ در کشور فاقد «مرکز فرماندهی» مشخص باشد. افزون بر این، فقدان نظام سنجش عملکرد فرهنگی باعث شده سیاست‌گذاری‌ها بیشتر جنبه شعاری پیدا کنند و امکان ارزیابی اثربخشی واقعی آن‌ها فراهم نباشد. به تعبیر حاجیانی (۱۴۰۰)، نتیجه این ساختار پراکنده و غیرکارآمد، چیزی جز «تورم سازمان فرهنگی و فقر تولید فرهنگی» نبوده است؛ وضعیتی که تداوم آن می‌تواند تحقق اهداف کلان فرهنگی کشور را با دشواری جدی مواجه سازد.

مسئله نهادی	توضیح
تکثر نهادهای فرهنگی تصمیم‌گیر	حدود ۹۰ نهاد دارای مأموریت فرهنگی؛ بدون تقسیم کار ملی مشخص
فقدان سیاست واحد فرهنگی	عدم وجود «قانون جامع مدیریت فرهنگی» و «مرکز فرماندهی فرهنگی»
تعارض بین نهادهای ایدئولوژیک و اجرایی	اختلاف میان سیاست‌گذاری (شورای عالی انقلاب فرهنگی) و اجرا (وزارتخانه‌ها)
نبود نظام سنجش عملکرد فرهنگی	فرهنگ به‌ندرت قابل سنجش و ارزیابی شده است، «سیاست بدون شاخص»

۳-۴. چالش‌های مدیریتی

حکمرانی فرهنگی در ایران به شکل مدیریت کوتاه‌مدت، تجویزی و غیرشناختی بروز یافته است؛ بدین معنا که تصمیم‌سازی و سیاست‌گذاری در این حوزه بیش از آنکه بر بنیان شناخت، پژوهش و ارزیابی مستمر استوار باشد، تحت تأثیر تحولات مقطعی، سیاسی و مدیریتی قرار دارد. یکی از نمودهای بارز این وضعیت، تغییرات سریع مدیریتی است که موجب گسست در سیاست‌ها و فقدان تداوم در برنامه‌های فرهنگی می‌شود. در چنین شرایطی، هر تغییر مدیریتی به معنای بازتعریف اولویت‌ها و کنار گذاشتن طرح‌های پیشین است و این چرخه مکرر مانع از انباشت تجربه و یادگیری نهادی در نظام فرهنگی کشور می‌شود.

از سوی دیگر، غلبه نگاه سیاسی بر نگاه فرهنگی موجب شده تا حوزه فرهنگ عملاً تابع تحولات کوتاه‌مدت قدرت باشد. تصمیم‌های فرهنگی اغلب در چهارچوب ملاحظات سیاسی و امنیتی اتخاذ می‌شوند و به همین دلیل، اهداف بلندمدت فرهنگی چون تقویت سرمایه اجتماعی، ترویج گفت‌وگوی تمدنی یا توسعه سواد فرهنگی، در حاشیه قرار می‌گیرند. این وضعیت با فقدان تخصص‌گرایی فرهنگی تشدید می‌شود؛ چراکه در بسیاری از موارد، مدیران فرهنگی بدون برخورداری از دانش نظری، تجربه میدانی یا ارتباط با نهادهای علمی و پژوهشی منصوب می‌شوند.

در کنار این مشکلات ساختاری، یکی از موانع بنیادین حکمرانی فرهنگی در ایران، کمبود داده و پژوهش سیاستی است. نبود نظام منسجم داده‌محور در حوزه فرهنگ سبب شده تصمیم‌گیری‌ها مبتنی بر برداشت‌های ذهنی، کلی‌نگری و ترجیحات فردی باشد نه بر پایه شواهد عینی و ارزیابی‌های تجربی. در نتیجه، سیاست‌های فرهنگی

اغلب واکنشی و کوتاه‌بردند و از پیوستگی و انسجام راهبردی بی‌بهره‌اند. تداوم چنین الگویی از حکمرانی فرهنگی، در عمل به فرسایش سرمایه فرهنگی، ضعف نهادهای تولید معنا و کاهش اعتماد عمومی نسبت به سیاست‌های رسمی در عرصه فرهنگ منجر شده است.

۴-۴. چالش‌های اجتماعی و فرهنگی

چالش‌های اجتماعی و فرهنگی ایران در دهه‌های اخیر بازتاب مستقیم نابسامانی‌های ساختاری در سیاست‌گذاری و حکمرانی فرهنگی است. یکی از مهم‌ترین پیامدهای این وضعیت، تضعیف سرمایه اجتماعی در نتیجه افزایش شکاف میان دولت و جامعه است؛ به‌گونه‌ای که بی‌اعتمادی متقابل، کاهش مشارکت مدنی و گسترش احساس طردشدگی فرهنگی، به روندی نهادینه تبدیل شده است. هم‌زمان، تکرر روزافزون سبک‌های زندگی در بستر جهانی‌شدن رسانه و فناوری‌های ارتباطی موجب شده که الگوهای فرهنگی از همگنی خارج و جامعه به‌سوی تنوع و چندگانگی هویتی حرکت کند. این پدیده در ظاهر نشانه پویایی اجتماعی است، اما در فقدان سیاست فرهنگی همگرا، می‌تواند به تعارض ارزش‌ها و تضعیف انسجام ملی منجر شود.

از سوی دیگر، افزایش فردیت و تجربه‌گرایی فرهنگی باعث شده مرجعیت فرهنگی رسمی به تدریج جای خود را به شبکه‌های اجتماعی، تولیدات مستقل و کنش‌های خودانگیخته بدهد. در چنین فضایی، فرهنگ دیگر حوزه‌ای یک‌سویه و دستوری نیست، بلکه به میدان رقابت نمادین میان دولت، بازار و جامعه تبدیل شده است؛ هر یک در تلاش برای تعریف، بازنمایی و مشروعیت‌بخشی به معنا و سبک زندگی مطلوب خود. بر اساس دیدگاه پی‌یر بوردیو (۱۹۹۳)، در چنین شرایطی جامعه از وضعیت «پذیرنده فرهنگ رسمی» عبور کرده و به «تولیدکننده فعال فرهنگ در میدان اجتماعی» بدل می‌شود. این تحول اگرچه نشانه رشد عاملیت فرهنگی جامعه است؛ اما در غیاب سیاست فرهنگی هوشمند و گفت‌وگوی مستمر میان نهادهای رسمی و اجتماعی، می‌تواند به واگرایی فرهنگی و کاهش اقتدار نمادین نظام فرهنگی منتهی شود.

۵-۴. چالش‌های آینده پژوهانه

در چشم‌انداز آینده، تحولات فناورانه و ظهور عصر هوش مصنوعی، زیست مجازی و جامعه فرا ارتباطی، الگوهای فرهنگی و اجتماعی را به‌طور بنیادین دگرگون خواهد

کرد. در چنین شرایطی، هویت‌های فردی و جمعی سیال، شبکه‌ای و چندلایه می‌شوند؛ افراد هم‌زمان در چندین زیست‌جهان فرهنگی و رسانه‌ای حضور دارند و مرزهای سنتی میان ملیت، دین، طبقه و جنسیت در حال بازتعریف است. این دگرگونی‌ها موجب فروپاشی مرزهای میان حکومت و جامعه در فضای مجازی می‌شود؛ جایی که قدرت معنا و روایت دیگر صرفاً در اختیار نهادهای رسمی نیست، بلکه در بستر شبکه‌های اجتماعی و کنش‌های دیجیتال بازتولید و بازتوزیع می‌گردد.

در چنین نظامی، فرهنگ به عرصه‌ای غیرمتمرکز از تولید کاربران تبدیل می‌شود؛ کاربران نه تنها مصرف‌کننده، بلکه خالق و توزیع‌کننده معنا هستند و سرمایه فرهنگی در قالب داده، تصویر و تعاملات اجتماعی بازتعریف می‌شود. در این بستر جدید، الگوی سنتی حکمرانی فرهنگی که بر کنترل، سانسور و تجویز ارزش‌ها استوار است، کارایی خود را از دست می‌دهد. بنابراین، موفقیت حکمرانی فرهنگی در آینده منوط به گذار از مدل کنترلی به مدل توانمندساز، مشارکتی و گفت‌وگومحور است؛ مدلی که به جای تحدید جریان‌های فرهنگی، به هدایت، تسهیل و ارتقای سواد فرهنگی در جامعه شبکه‌ای بپردازد و میان دولت، نهادهای مدنی و کاربران فضای مجازی نوعی هم‌زیستی خلاق و هم‌ساز برقرار سازد.

۵. یافته‌های تحلیلی

چالش‌های فرهنگی جمهوری اسلامی بیش از آنکه ارزش‌محور باشد، ساختاری و مدیریتی است؛ مسئله اصلی «ضعف در طراحی مدل حکمرانی فرهنگی» است، نه کمبود آرمان و سند.

سیاست فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، بر مبنای اصول مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۷۱)، مبتنی بر نقش‌آفرینی فعال و حداکثری دولت در هدایت، تنظیم و حمایت از حیات فرهنگی جامعه سامان یافته است. این الگو بر هدایت ارزشی فرهنگ، تقویت هویت اسلامی-ایرانی، صیانت از استقلال فرهنگی و مقابله با سلطه فرهنگی تأکید دارد. در چهار دهه گذشته، این چهارچوب کلان توانسته است برخی دستاوردهای مهم در حوزه بازتولید هویت انقلابی، تقویت سرمایه نمادین دین، توسعه آموزش عالی و گسترش زیرساخت‌های فرهنگی و رسانه‌ای به دست آورد. با این حال، در سطح عملیاتی و نهادی، اجرای سیاست فرهنگی با چالش‌های بنیادین و ساختاری روبه‌رو بوده که مانع تحقق پایدار اهداف اولیه نظام در عرصه فرهنگی شده است.

۵-۱. دستاوردها و نقاط قوت

۱. تقویت سرمایه نمادین دین و احیای هویت دینی - انقلابی تولید معنا و روایت‌های هویتی بر پایه اسلام شیعی و فرهنگ مقاومت، مهم‌ترین دستاورد نظام در ساحت فرهنگ عمومی بوده است. این امر باعث ایجاد الگوی مقاومت فرهنگی در سطح منطقه‌ای و جهان اسلام شده است.
۲. گسترش زیرساخت‌های فرهنگی و آموزش عالی توسعه کمی دانشگاه‌ها، مراکز رسانه‌ای، نهادهای هنری و شبکه‌های فرهنگی در سراسر کشور، زمینه دسترسی گسترده مردم به منابع فرهنگی و آموزشی را فراهم آورده است.
۳. ایجاد بنیان‌های گفتمانی برای تمدن نوین اسلامی طرح چهارچوب‌های نظری «تمدن‌سازی»، «سبک زندگی اسلامی - ایرانی» و «جهاد تبیین»، امکان شکل‌دهی به چشم‌اندازهای هویتی و فرهنگی بلندمدت را مهیا کرده است.
۴. تثبیت ارزش‌های مشارکت دینی و مردم‌سالاری فرهنگی سازوکارهایی چون بسیج فرهنگی، مساجد و گروه‌های مردمی هنری و جهادی، نقشی تعیین‌کننده در مشارکت فرهنگی و استمرار حیات اجتماعی انقلاب داشته‌اند.

۵-۲. چالش‌ها و آسیب‌های ساختاری و کارکردی سیاست‌گذاری فرهنگی

با وجود دستاوردهای مذکور، سیاست‌گذاری فرهنگی با چند دسته آسیب بنیادی مواجه است:

۵-۲-۱. آسیب‌های گفتمانی

❖ فقدان نظریه جامع فرهنگی جمهوری اسلامی نبود یک چهارچوب نظری واحد و منسجم برای تعریف فرهنگ، هویت ملی و نسبت دین با مدرنیته، موجب چندپارگی و تکثر رویکردها در تصمیم‌سازی فرهنگی شده است.

❖ غلبه رویکرد امنیتی و مهندسی‌سازی بر فرهنگ فرهنگ پدیده‌ای کیفی، زمان‌مند و برآمده از زیست اجتماعی است؛ اما سیاست‌گذاری فرهنگی غالباً با منطق دستوری، کنترلی و مکانیکی دنبال شده است.

۲-۲-۵. آسیب‌های نهادی

- ❖ تعدد نهادهای فرهنگی و موازی‌کاری گسترده وجود شوراهای عالی متعدد، نهادهای فرهنگی هم‌عرض و نبود سیاست‌گذار واحد، موجب هزینه‌سوزی و خنثی‌سازی متقابل اقدامات شده است.
- ❖ فقدان ضمانت اجرایی در مصوبات کلان اسناد و سیاست‌ها اغلب فاقد پیوند با نظام بودجه، انتصابات و ارزیابی عملکرد دستگاه‌ها هستند؛ بنابراین عملیاتی نمی‌شوند.

۳-۲-۵. آسیب‌های مدیریتی

- ❖ تبدیل فرهنگ به حوزه تصدی‌گری دولت به جای «تولی‌گری و تنظیم‌گری»، دولت وارد «تولید مستقیم» فرهنگ شده و میدان فرهنگ مردمی و بخش خصوصی تضعیف گردیده است.
- ❖ تمرکز بر نتایج کوتاه‌مدت به‌جای تغییرات تدریجی و پایدار دولت‌ها به دلیل محدودیت دوره مسئولیت، از سرمایه‌گذاری بلندمدت فرهنگی اجتناب کرده‌اند.

۴-۲-۵. آسیب‌های اجتماعی و محتوامحور

- ❖ عدم اولویت‌بندی ارزش‌ها و اهداف فرهنگی هم‌زمان‌طلبی آرمان‌هایی چون عدالت، آزادی، هویت دینی و توسعه اقتصادی منجر به تعارض و فرسایش سرمایه اجتماعی شده است.
- ❖ بومی نشدن صنایع فرهنگی و ضعف اقتصاد فرهنگ عدم ایجاد چرخه پایدار تولید- مصرف فرهنگی بومی، مانع شکل‌گیری «قدرت نرم پایدار» در جامعه شده است.

۵-۲-۵. آسیب‌های آینده‌پژوهانه

- ❖ شکاف نسلی در تجربه زیسته فرهنگ نسل جدید در سپهر رسانه‌ای جهانی و شبکه‌ای زندگی می‌کند و با گفتمان رسمی هم‌پوشانی معنادار کافی ندارد؛ این مسئله نیازمند بازتعریف زبان و الگوهای ارتباطی فرهنگی است.

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهاد

سیاست فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در سطح آرمانی و گفتمانی واجد ظرفیت‌های تمدنی و ارزش‌آفرین عمیقی است؛ اما چالش اصلی، گذار از سیاست‌گذاری فرهنگی دستوری و دولت‌محور به سیاست‌گذاری فرهنگ‌محور، جامعه‌پایه و شبکه‌ای است. دستیابی به این گذار، مستلزم:

- ❖ بازتعریف نقش دولت از تولیدکننده به تنظیم‌گر؛
- ❖ تقویت نهادهای میانجی فرهنگی و بدنه مردمی؛
- ❖ پالایش ساختار نهادی و حذف موازی‌کاری؛
- ❖ ایجاد نظریه جامع فرهنگی مبتنی بر زیست ایرانی اسلامی؛
- ❖ و اولویت‌بندی ارزش‌ها و اهداف فرهنگی در چهارچوبی منسجم و پایدار است.

تحول فرهنگی در ایران، برای عبور از وضعیت تمرکزگرا و دولتی، نیازمند گذار به سیاست‌گذاری جامعه‌محور، شبکه‌ای و آینده‌گرا است؛ الگویی که در آن، فرهنگ نه به‌عنوان یک «بخش اجرایی» بلکه به‌منزله زیست‌جهان مشترک جامعه درک می‌شود. این تحول تنها زمانی محقق خواهد شد که سه رکن اساسی یعنی الهام از هویت تاریخی، درک واقعیت اجتماعی و آگاهی از تحولات جهانی فرهنگ در کنار هم قرار گیرند. در این چهارچوب، حکمرانی فرهنگی باید میان معنا، ساختار، مدیریت، جامعه و آینده هماهنگی ایجاد کند و از منطق تجویزی و از بالا به پایین، به منطق تعاملی، گفت‌وگویی و توانمندساز تغییر مسیر دهد. مدل پیشنهادی این تحول دارای ساختاری لایه‌ای است که از سطح گفتمانی و معنایی آغاز شده و تا سطح آینده‌پژوهی و راهبری کلان امتداد می‌یابد؛ هر سطح بر پایه سطح پیشین استوار است و با سطوح بالاتر رابطه‌ای راهبردی برقرار می‌کند.

در سطح نخست (گفتمانی)، هدف تثبیت چهارچوب معنایی و هویتی فرهنگ است؛ چهارچوبی که بر محور انسان طراز فرهنگی، روایت تمدنی انقلاب اسلامی و ارزش‌هایی چون عدالت، کرامت و عقلانیت ایمانی استوار است. سطح دوم (نهادی) به بازآرایی ساختارها و نهادهای تولید و انتقال معنا می‌پردازد؛ از خانواده و مدرسه تا رسانه و صنایع خلاق، با تأکید بر هماهنگی نهادی و پرهیز از موازی‌کاری. در سطح سوم (مدیریتی)، فرهنگ از طریق سیاست‌گذاری داده‌محور، مدیریت شبکه‌ای و ارزیابی اثر فرهنگی، از تصدی‌گری به تنظیم‌گری ارتقا می‌یابد. سطح چهارم (اجتماعی) بر خودجوشی فرهنگی، مشارکت مردمی و پویایی شبکه‌های خلاق تأکید دارد تا

فرهنگ به‌طور طبیعی در بستر جامعه بازتولید شود. در نهایت، سطح پنجم (آینده‌پژوهانه) افق‌سازی بلندمدت را دنبال می‌کند و با رصد روندهای فناورانه و فرهنگی نسل‌های آینده، نقشه‌ای ۲۰ تا ۳۰ ساله برای تحول فرهنگی کشور ترسیم می‌نماید. این مدل در مجموع، تلاشی است برای گذار از حکمرانی فرهنگی دستوری به حکمرانی فرهنگی مشارکتی و یادگیرنده، که بتواند در برابر تحولات پرشتاب دنیای امروز پایداری و خلاقیت فرهنگی را تضمین کند.

۶-۱. راهکارها و پیشنهادهای سیاستی برای ارتقای حکمرانی فرهنگی

آسیب‌شناسی سیاست‌گذاری فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران، هرچند تصویری از چالش‌ها و تنگناهای ساختاری و گفتمانی این حوزه به دست می‌دهد، اما نباید ما را از ظرفیت‌های بنیادین و مزیت‌های راهبردی فرهنگ ایرانی-اسلامی غافل سازد. میراث تاریخی و تمدنی غنی، ذخیره عظیم سرمایه دینی و اعتقادی، شکل‌گیری گفتمان‌های نوین مقاومت و عدالت‌خواهی، جوانان پرسشگر و کنش‌مند و همچنین دسترسی عمومی به فناوری‌های نوین تبادل معنا و اطلاعات، کشور را در موقعیتی قرار می‌دهد که امکان بازآرایی و روزآمدسازی الگوی حکمرانی فرهنگی وجود دارد. با این حال، غلبه نگاه اقتصادی بر برنامه‌های توسعه و فقدان طراحی نظام‌مند تحول فرهنگی موجب شده است که فرهنگ، اگرچه در عنوان برنامه‌های توسعه ذکر می‌شود؛ اما در عمل سهم آن در بودجه و سیاست‌گذاری کلان محدود و حاشیه‌نشین باقی بماند. بر این اساس، برای تحول کارآمد و پایدار در سیاست‌گذاری فرهنگی، راهکارهای زیر به‌عنوان توصیه‌های سیاستی قابل ارائه است:

۱. بازتعریف رسالت نظام تعلیم و تربیت

نظام آموزشی کشور باید از تمرکز صرف بر انتقال دانش به سمت تربیت انسان تراز انقلاب اسلامی، دارای هویت ریشه‌دار و توان کنش اخلاقی، اجتماعی و تمدنی حرکت کند. این توسعه نیازمند:

- ❖ بازنگری در برنامه درسی ملی؛
- ❖ تقویت مهارت‌های تفکر انتقادی، اخلاق اجتماعی و مسئولیت جمعی؛
- ❖ و ارتقای جایگاه تربیت فرهنگی در مدرسه و دانشگاه است.

۲. فراهم‌سازی امکان برنامه‌ریزی فرهنگی بلندمدت
ثبات مدیریتی و ایجاد پیوستگی نسلی در برنامه‌ها مستلزم اصلاح قوانین و تنظیم‌گری نهادی است. ساختارهای فرهنگی باید از تغییرپذیری تابع دولت‌ها خارج شوند و در قالب سیاست‌های فرا دولتی، پایدار و مبتنی بر سند راهبردی عمل کنند.

۳. اصلاح رویکرد نظری و مدیریتی به فرهنگ
به‌جای نگاه مهندسی و دستوری به فرهنگ، باید رویکرد انسان‌مدار، تعاملی، شبکه‌ای و اجتماع‌محور جایگزین شود. فرهنگ، امر «اجتماعی-زیست‌جهانی» است و نه «مسئله فنی قابل حل با دستور و کنترل».

۴. گذار از تصدی‌گری فرهنگی دولت به تولی‌گری و تنظیم‌گری
نقش دولت باید از «تولیدکننده و مجری مستقیم فرهنگ» به تسهیلگر، توانمندساز و ناظر راهبردی میدان فرهنگ تغییر یابد. این تحول دربردارنده:

- ❖ تقویت نقش نهادهای مردمی؛
- ❖ آزادسازی ظرفیت بخش خصوصی فرهنگی؛
- ❖ و ایجاد نظام حمایت هوشمند و مشروط است.

۵. بازطراحی نظام شاخص‌های سنجش فرهنگی
تدوین و اندازه‌گیری شاخص‌های معتبر، مستمر و مبتنی بر واقعیت‌های میدانی برای پایش وضعیت فرهنگی کشور ضروری است. شاخص‌ها باید:

- ❖ منعکس‌کننده سبک زندگی؛
- ❖ تغییرات نگرشی؛
- ❖ و وضعیت اعتماد اجتماعی باشند؛ نه صرفاً حجم فعالیت‌ها و تعداد رویدادها.

۶. توانمندسازی کارگزاران و مدیران فرهنگی
کارگزاران فرهنگی نیازمند آموزش‌های تخصصی به‌روز در حوزه جامعه‌شناسی فرهنگی، تحولات نسلی، ارتباطات شناختی و سواد رسانه‌ای هستند. دوره‌های بازآموزی، ارتقای مهارت و تربیت مدیران آینده، ضرورت راهبردی دارد.

۷. بازآفرینی اقتصاد فرهنگ

ساختار اقتصاد فرهنگ باید به‌گونه‌ای اصلاح شود که:

- ❖ تولید فرهنگی از یارانه‌محوری به سرمایه‌گذاری مولد تبدیل شود؛
- ❖ حمایت‌ها بر اساس کیفیت اثر و توسعه پایگاه مخاطب باشد؛

- ❖ و صنایع خلاق به‌عنوان پیشران اشتغال و هویت فرهنگی تقویت شوند.
- ۸. ساماندهی ساختارها و شوراهای فرهنگی ضروری است تا:
 - ❖ تعدد نهادی و موازی‌کاری کاهش یابد؛
 - ❖ شوراهای عالی و دستگاه‌ها دارای مرجعیت تصمیم‌گیری واحد شوند؛
 - ❖ و ضمانت اجرایی مصوبات از طریق پیوند آن با بودجه، ارزیابی عملکرد و مسئولیت‌پذیری مدیریتی تأمین گردد.

References

- Ashouri, D. (2007). *Definitions and Concepts of Culture*. Tehran: Agah Publications. [In Persian]
- Asghandi, A. (2006). *An Introduction to the Sociology of Iran*. Tehran: Ghomes Publications. [In Persian]
- Astarian, K. (2002). *Methods of Cultural Policy-Making*. Tehran: Ketab-e Ashna. [In Persian]
- Bay-Salami, G. H. (2006). “Culture and Policy-Making in Iran.” *Cultural Studies and Communication*, 5, 213–234. [In Persian]
- Cuéllar, J. P. de (1998). *Our Creative Diversity* (Trans. by a group of translators). Tehran: Iranian National Commission for UNESCO. [In Persian]
- Ejlali, P. (2000). *Cultural Policy and Planning in Iran*. Tehran: Aan Publications. [In Persian]
- Feyrouz Nasiri, A., Abili, K., Karamati, M. R., & Pourkarimi, J. (2024). “Indicators for Evaluating Cultural Policy in Higher Education Institutions: A Comparative Study.” *Culture in the Islamic University*, 13(46). [In Persian]
- Hajiani, E. (2021). *Monitoring Cultural Organizations in Iran*. Tehran: Institute for Culture, Art, and Communication Studies. [In Persian]
- Hemayoun, M. H., & Jafari, N. (2008). “An Introduction to the Concept and Method of Cultural Policy-Making.” *Andishe-ye Modiriyat*, 2(2), 5–36. [In Persian]
- Hosseinli, R. (2000). *Principles and Foundations of Cultural Policy in the Islamic Republic of Iran*. Tehran: Aan Publications. [In Persian]
- Kaashi, G. (2000). *Authoritarian and Democratic Cultural Policy-Making*. Tehran: Center for the Recognition of Islam and Iran. [In Persian]
- Karimi, A. (2011). *An Introduction to the Sociology of Ethnic Diversity: Issues and Theories*. Tehran: SAMT Publications. [In Persian]
- Karimi, M. (2011). *Political Culture of Iranian Elites*. Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
- Masoudi Pourfard, M. (2006). *Religious Democracy*. Qom: Institute of Islamic Culture and Thought, 2nd ed. [In Persian]
- Mashbaki, A., & Khademi, A. A. (2008). “A Pathological Review of Cultural Policies in Post-Revolutionary Iran.” *Cultural Research Letter*, 14, 133–178. [In Persian]
- Mehdi Shakibania, M. (2006). *An Overview of the Dimensions of Cultural Engineering Planning*. Tehran: Supreme Council of the Cultural Revolution. [In Persian]
- Mohseni, M. (2002). *Introduction to Sociology*. Tehran: Doran Publications, 18th Edition. [In Persian]

- Moqtadaei, M., & Asghandi, A. (2016). “Pathology of Cultural Policy-Making in the Islamic Republic of Iran.” *Political Science Quarterly*, 12(34), 7–26. [In Persian]
- Office of Fundamental Governmental Studies, Iranian Parliament Research Center. (2013). *Public Policy and Policy Research: The Nature of Public Policy-Making*. Tehran: IPRC. [In Persian]
- Pahlavan, C. (2003). *Cultural Studies*. Tehran: Ghatreh Publications. [In Persian]
- Research on the Pathology of the Development of Religious Culture. (2003). Arsh-Pazhouh Cultural Institute, Office for the Study of Religious Culture Development. [In Persian]
- Rahnamayi, S. A. (n.d.). “Cultural Pathology.” *Ma'refat Journal*, 30, 31. [In Persian]
- Salehi Amiri, S. R., & Azimi Dowlat-Abadi, E. (2008). *Cultural Planning in Iran*. Tehran: Institute for Culture, Art, and Communication. [In Persian]
- Scheim, E. (1985). *Organizational Culture and Leadership*. MIT Press.
- Tabarsi, G. (2006). *Explaining the Challenges of Cultural Policy-Making*. Ed. M. Vahid. Tehran: Baz Publications. [In Persian]
- The Secretariat of the Supreme Council of the Cultural Revolution. (1992). *Principles of Cultural Policy of the Islamic Republic of Iran*. Tehran. [In Persian]
- UNESCO. (1982). *World Conference on Cultural Policies (MONDIACULT)*. Mexico City: UNESCO.
- Vahid, M. (2003). *Policy-Making and Culture in Contemporary Iran*. Tehran: Baz Publications. [In Persian]
- Vahid, M. (2007). “A Discussion on Cultural Policy-Making.” *Policy Quarterly*, 37(3), 287–306. [In Persian]
- Vakili Naqibzadeh, A. (2010). *An Introduction to Political Sociology*. Tehran: SAMT Publications, 8th ed. [In Persian]
- Vakili Naqsh, A. (2015). *Designing an Evaluation Model for Foresight Methods in the Cultural Policy Cycle*. PhD Dissertation, University of Tehran. [In Persian]
- Zakaei, S., & Shafiei, M. (2010). “Anatomy of Cultural Policy-Making in the Islamic Republic of Iran.” *Cultural Studies and Communication Quarterly*, 20, 77–120. [In Persian]
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.